

Rodina Jiřího Ištvaná na pamětní desce v Radějově a další památky – nálezová zpráva

Lada Viková¹

V návaznosti na článek, který vyšel v časopise *Romano vodi* v létě 2023 a byl též publikován na serveru romea.cz (viz [zde](#)) u příležitosti 80ti let skonu významného občana Radějova, byla jsem požádána, abych zaslala obci informace, které se mi během výzkumu podařilo zjistit. Ráda tak činím a jen předesílám, že následující text vychází z mé dizertační práce obhájené v březnu 2023.² V této práci se věnuji daleko širěji historii, ale i poválečnému vývoji³ rodiny Josefa a Evy Ištvanových (psaných ještě důsledně s krátký a), kteří oba z Radějova pocházeli a kteří zde získali domovské právo, vychovali své syny. Většina z jejich osmi synů se narodila v nedalekých Vrbovcích, ovšem nejstarší Jan se narodil v Hrubé Vrbce a druhorozený František v Radějově. Jiří jako nejmladší ze všech se sem přistěhoval v útlém věku, chodil zde do školy, na život mimo obec (patrně ve Vrbovcích – Vápeníku) si nejspíš již nemohl pamatovat, tedy mohl být považován (a stejně tak se mohl snadno považovat) za místního, tj. radějovského rodáka. Ač manželé Ištvanovi měli postupně osm synů, rodinu založili jen čtyři z nich. Nejstarší Jan padl v 1. světové válce (v Radějově je na pomníku u kostela jeho jméno zvěčněno mezi padlými vojáky z Radějova) a tři patrně zemřeli v útlém věku. Údaje o Janovi Ištvanovi (1886–1917) uvedené na pomníku jsou dle mého výzkumu zcela správné a potvrzuje je i kniha *Za téj první vojny, Hrubá Vrba...*, kde je Janu Ištvanovi a jeho ocenění věnována jedna dvojstrana (viz Halíček 2014: 110–111). V tomto textu se proto dále věnuji pamětní desce umístěné ve vestibulu školy, kde jsou některé údaje chybné. Tento text tedy vychází z kapitoly pojednávající právě o poválečném období.

Významnou událostí pro rodinu Ištvanů z Radějova bylo umístění pamětní desky v budově radějovské školy r. 1975. Pamětní deska zbudovaná a odhalená u příležitosti 30letého výročí osvobození obce na památku „Obětem II. světové války 1939–1945“ a nadepsaná slavnostním zvoláním „Český národe, buď vděčný všem těm hrdinům, kteří dali za tě krev a doposud nás chrání“ připomíná na prvním místě padlé partyzány, dále příslušníky cizích armád a obyvatele, kteří padli při osvobození obce. Zahrnuje však také umučené a jmenovitě i jednotlivé členy rodiny Ištvanových a pod jejich seznamem je dovětek o počtu židovských obětí. Nejen tím, ale především pořadím umučených osob je tato deska ve srovnání s deskami v okolních obcích velmi zvláštní. Zatímco na mnoha podobných deskách či pomnících jsou jmenovitě, popř. alespoň na prvním místě židovské oběti a oběti z řad Romů jsou uvedeni často jen číslovkou a na konci soupisu, např. jako 10 občanů cikánské národnosti/ 15 našich cikánských obyvatel,⁴ v Radějově je nápis obráceně: 11 jmen

¹ Autorka působí jako vysokoškolská pedagožka na KSKA FF UPCE. E-mail: lada.vikova@upce.cz

² Práce s názvem *Dlouhá cesta za důstojným postavením: Příspěvek aplikované etiky k výzkumu holokaustu Romů osmdesát let od událostí* vedená doc. Z. Pincem na FHS UK je aspoň částečně přístupná na tomto odkaze: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/179592> [12. 10. 2023].

³ Na tomto místě velice děkuji paní Krhovské, bývalé kronikářce obce Radějov, která mi poskytla nedocenitelné informace a bez jejíž pomoci bych se ve výzkumu poválečného vývoje daleko nedostala.

⁴ Např. v nedalekém Petrově jsou na památníku uvedena jména židovských obětí, ovšem nikoliv romských:

umučených členů rodiny Ištvánů s rokem narození (pravda, občas chybným) a pod tím jednořádkový záznam „a 10 občanů židovské národnosti“. Jak se z kroniky dozvídáme a jak mi potvrdili i pamětnice (paní Krhovská, její sestra, ale i další), tragédie radějovských židovských občanů byla pro obec spojena s tíživým dramatem ještě z poválečné doby: z židovské rodiny se z koncentračního tábora (dále jen KT) vrátila po válce jediná příživší, která krátce po svém návratu – patrně z hrůzy, že z celé rodiny zůstala sama – spáchala ve svém domě v Radějově sebevraždu.⁵ Snad i to, že ze židovských rodin nepřežil nakonec nikdo, vedlo k rozhodnutí, že na pamětní desce budou uvedeni takto souhrnně pod počtem obětí a bez uvedení jmen či aspoň příjmení.⁶ Je rozhodně významné zmínit, že u rodiny Ištvánů se neobjevuje žádná narážka na jejich etnický původ. Nadepsaní jsou heslem „Umučení v koncentračních táborech“. Je možné si domyslet, že zde zadavatelé mohli respektovat přání potomků této rodiny (resp. několika málo přeživších, kterým se podařilo transportu uniknout), ovšem dnes se již patrně těžko zjistí, jak a kým byl text na desce připraven a s kým byl konzultován – tedy jak k chybám došlo.

Tato pamětní deska je tak dosud jen jednou z mála, o nichž vím, že obsahují jmenovité romské oběti 2. svět. války.⁷ Jednotlivé oběti z rodiny Ištvánových jsou zde seřazeny abecedně podle křestního jména a roku narození: pokud se vyskytnou dvě osoby stejného jména, je nejprve uveden mladší člen, ovšem právě v letech narození je hned několik pomýlení. Tato deska – jak ji místní nazývají „Vzpomínka“ – vyvěšená ve vestibulu školy uvádí

„RODINA HAHNOVA, ROSENZWEIGOVA, KLEINOVA A 34 PŘÍSLUŠNÍKŮ CIGÁNSKÝCH RODIN“ (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/1921-petrov/>), v Kunovicích jsou všechny oběti vězněni v KT souhrnně uvedeny jen počtem „TRINÁCTI SPOLUOBČANŮ UMUČENÝCH A POPRAVENÝCH V KONCENTRAČNÍCH TÁBORECH“ (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/1295-kunovice/>; foto: https://www.vets.cz/vpm/foto/mista/nahled/ceska-republika/zlinsky-kraj/uherske-hradiste/kunovice-1295/2793_kunovice-002-uh.jpg), ve Strážnici jsou jak židovské oběti, tak i romské oběti uvedeny jen souhrnným počtem „152 OBČANŮ ŽIDOVSKÉ NÁRODNOSTI, 75 OBČANŮ CIGÁNSKÉ NÁRODNOSTI“ (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/807-straznice/N%C3%A1m%C4%9Bst%C3%AD%20Svobody/>), stejně tak i ve Starém Městě u Uh. Hradiště, kde je na pomníku nápis „[...]DÁLE BYLO POPRAVENO 11 SPOLUOBČANŮ ŽIDOVSKÉHO VYZNÁNÍ. UMUČENO 117 POLUOBČANŮ ROMSKÉ NÁRODNOSTI.“ (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/1368-stare-mesto/>; foto: https://www.vets.cz/vpm/foto/mista/normal/ceska-republika/zlinsky-kraj/uherske-hradiste/stare-mesto-1368/3203_stare-mesto-u-uherske-hradiste-002-detail-1-uh.jpg) a podobně i v Uherském Brodě, kde jsou oběti rasové persekuce ve dvou řádcích:

„860 OBČANŮ ŽIDOVSKÉHO PŮVODU

130 OBČANŮ CIGÁNSKÉHO PŮVODU“ (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/1022-uhersky-brod/?vp-page=2&do=vp-showPage>; https://www.vets.cz/vpm/foto/mista/nahled/ceska-republika/zlinsky-kraj/uherske-hradiste/uhersky-brod-1022/20067_dscn0946.jpg).

⁵ Rozhovor s bývalou kronikářkou Radějova a její sestrou (in Terénní deník 19. 10. 2018). Rozhovor s vnučkou a pravnučkou Josefa Ištvana, 9. 11. 2018. J. Pajer tuto událost připomíná třemi větami, které symbolizují dobu, jež byla vůči přeživším KT tak málo citlivá a nedostalo se jim adekvátní – v jejím případě patrně potřebné odborné – pomoci: „V květnu roku 1945 se z transportovaných radějovských Židů se vrátila jako jediná Elsa Weinsteinová. Byla zasmušilá, nemluvila a stranila se lidí. Jednoho dne ji našli sousedé na půdě oběšenou, neviděla asi jiné východisko, jak se shledat se svými blízkými.“ (Pajer 2012: 75)

⁶ Podle Pamětní knihy sepsané J. Baborákem se jednalo o rodiny Weinsteinových, Kolbových a Láblových (viz SOKA Hodonín, f. AO-R, inv. č. 1, str. 233–234).

⁷ Další je např. v Uherském Hradišti (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/857-uherske-hradiste/?vp-page=3&do=vp-showPage>; foto zde: https://www.vets.cz/vpm/foto/mista/normal/ceska-republika/zlinsky-kraj/uherske-hradiste/uherske-hradiste-857/3874_uherske-hradiste-006-uh.jpg), popř. v Hluku (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/2456-hluk/>; foto zde: https://www.vets.cz/vpm/foto/mista/normal/ceska-republika/zlinsky-kraj/uherske-hradiste/hluk-2456/6863_hluk-002-detail-2-uh.jpg).

členy rodiny Ištvanových umučené v KT takto:

[Příjmení a jméno, jak je uvedeno], [Uvedený rok narození]

[(v závorce doplňuji, pokud zjištěno a ověřeno,⁸ datum a místo narození a číslo vězně v AIIB):

Ištvanová Antonie	1933	(6. 7. 1933 Radějov, Z-4934)
Ištvanová Eva	1885 ⁹	(28. 12. 1864 Radějov, Z-4932)
Ištvan František	1928 ¹⁰	(11. 9. 1926 Radějov, Z-4407)
Ištvan Jan	1919	(7. 8. 1919 Radějov, Z-4405)
Ištvan Jiří	1940	(18. 1. 1940 Radějov, Z-4408)
Ištvan Jiří	1903	(17. 4. 1903 Vrbovce o. Senica, Z-4406)
Ištvan Josef	1894 ¹¹	(18. 2. 1891 Vrbovce o. Senica, Z-4404)
Ištvanová Marie	1934 ¹²	(30. 6. 1936 Radějov, Z-4936)
Ištvanová Marie	1906 ¹³	(12. 12. 1902 Strážnice, Z-4935)
Ištvan Martin	1897	(5. 3. 1897 Vrbovce, Z-7616)
Ištvanová Terezie	1896	(5. 2. 1896 Sobotiště o. Senica, Z-4933 ¹⁴)

Zatímco na pamětní desce jsou uvedena jména všech obětí z rodiny Ištvanových (tedy obětí holokaustu Romů) a chybí jména židovská, kronika uvádí jen dva ze tří bratrů Ištvanů (zapomíná na Josefa Ištvana), neuvádí jejich matku a naopak, zmiňuje aspoň příjmení rodin židovských obětí. Zápis z kroniky převzal a v knize *Radějov* tyto bohužel neúplné a částečně chybné údaje publikoval:

Tento rok byl tragický pro židovské a cikánské spoluobčany. Dne 23. ledna se museli všichni radějovští i okolní Židé shromáždit ve Strážnici, odkud byli odsunuti přes Uherský Brod do Terezína, někteří přímo do koncentračního tábora v Osvětimi. Z Radějova odešlo deset osob, rodiny Weinsteinova, Freinbergova, Kolbova a starí manželé Löblovi. Stejně tak byli 15. března odvedeny dvě cikánské rodiny bratrů Jiřího a Martina Ištvanových, nejmladšímu dítěti bylo teprve 5 let. Mohli si s sebou v kufrech vzít jen to nejnútnejší. Rodiny Ištvanových

⁸ Pokud bylo možné dohledat datum v matrice narozených, uvádím v seznamu toto. Upozorňuji, že v několika případech se liší od data uvedeného v databázi vězňů KT Auschwitz, resp. v knihách vězňů cikánského tábora v AIIB (a tedy i v soupisech vydaných knižně – Nečas 1992, Memorial Book 1993). Je známo, že vězni byli běžně již po příjezdu do Auschwitz instruováni svými předchůdci, aby pro evidenci zvláště ti mladší uváděli vyšší věk, neb tak měli větší šance být zařazeni do práce. Tato pamětní deska však nevycházela ze záznamů z tzv. „Zigeunerlager“ v KT Auschwitz-Birkenau, které v r. 1975 byly mezi odborníky sice již známé, ale k jejich zpracování a publikování došlo o mnoho let později (viz zmíněné publikace Nečas 1992, Memorial Book 1993).

⁹ Zde se rok rozchází téměř o 20 let.

¹⁰ Ve skutečnosti byl o dva roky starší.

¹¹ Rozdíl 3 roky. U nestaršího žijícího syna manželů Josefa a Evy Ištvanových nacházím data narození dosti různá, např. též „15. 2. 1891 Vrbovce“, kde je den uveden o 3 dny dříve (SOKA Hodonín, ONV-H-945, fol. 40).

¹² Rozdíl 2 roky.

¹³ Rozdíl oproti skutečnosti je čtyři roky.

¹⁴ Z takto souhrnně uvedených vězeňských čísel je zřejmé, že ženy i muži z rodiny Ištvanových se po březnovém transportu do KT AIIB drželi až do registrace pohromadě, ženy mají čísla od Z-4932 až Z-4936 a muži mezi Z-4404 až Z-4408. Jako první byli tetováni nejstarší členové rodiny a jako poslední nejmladší. Z číselné řady mužů se vymyká pouze Martin Ištvan, což je dokladem toho, že do KT AIIB dorazil až s květnovým transportem. O jejich uvěznění a případně i smrti viz databáze vězňů dostupná zde: <https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en> [cit. 13. 10. 2023].

bydleli v uličce Pod Sečí a s domácími obyvateli se dobře snášely. Živili se jako nádeníci, pomáhali na polích, na stavbách, v zimě pletli koše a pometla. Všichni zahynuli v koncentračním táboře. Řízením osudu přežil válku jejich třetí bratr Matěj, který byl tou dobou na práci v Německu, a tak vyvázl.“ (Pajer 2012: 71)

Kronikář tedy nejen že vynechal matku oněch synů, Evu Ištvánovou i nejmladšího člena rodiny, Jiříčka od Jury a rodinu nejstaršího syna Josefa, ale pominul i květnový transport, do něhož byli odvedeni všichni zbylí v té době přítomní potomci Evy a Josefa Ištvánových (syn Martin a jeho tři dcery a dcera Josefa, v té době již provdaná za Neroma). A můžeme jen konstatovat, že v roce 2012 nebyly v knize J. Pajera chybné a zavádějící informace ověřené, doplněné a uvedené na pravou míru. Spíše ve shrnutí došlo k rekapitulaci a označení obětí s adjektivem romský: „Kromě J.S. a F.D. zahynulo v nacistických věznicích a koncentračních táborech dalších 21 radějovských občanů, z toho 10 židovské národnosti a 11 romské národnosti“ (Pajer 2012: 75). Hlavním problematickým momentem je pro rodinu označení rodiny jako „cikánské“, popř. i „romské“ – jak z šetření vyplývá, jednalo se pro poválečnou nejmladší generaci (ty, kteří byli ušetřeni odsunu) již o připisovanou identitu. Ačkoliv se u nich jednalo o „rasovou persekuci“ – byli stíhaní zejména pro své romské kořeny, jejich záchraně současně bránila jejich politická orientace – příklon ke KSČ. Tento fakt potvrzuje nejen rodinná paměť, ale i záznam, který vdova po Martinu Ištvánovi, paní Anna Ištvánová roz. Lukášová, uvedla do protokolů okresního úřadu v Hodoníně (šetřícího následky války a oběti z Hodonínska) hned v r. 1945. Z něj vyplývá, že ještě těsně před transportem jejího muže šla za něj (patrně na četnickou stanici do Strážnice a nejspíše i na zámek ve Strážnici) žádat, aby byl z deportace vyjmut. Na otázku „Kdy byl zatčen, kde (v jaké obci), kým, proč [...] Jak jste se to dověděl?“ odpověděla: „4. května 1943 v Radějově četnictvem [z] politických a rasových důvodů, na rozkaz nacisty Ing. Parsche,¹⁵ který mi řekl: ‚Co Ištván, to komunista, a proto musí vymizet.‘“¹⁶

Na závěr zbývá dodat, že z Radějova pochází ještě jedna pozoruhodná památka na umučenou rodinu Ištvánových. Zmíněná Pamětní kniha kronikáře Baboráka obsahuje o rodině Josefa Ištvána nejen zápis z r. 1943, kdy byla rodina odvečena do KT a z velké části umučena, ale ještě starší podrobný zápis. Tento záznam vypráví o usazení romských (dobově „cikánských“) rodin, které dle dobových pramenů mělo přijít ve dvou vlnách, v první vlně měli přijít Kýrové a ve druhé Ištvani (ve skutečnosti se jednalo o spřízněné rody, které spolu s Kubíkovými, Malíkovými, Danielovými i Dychovými tvořily síť vzájemně provázaných rodin). O příchodu Josefa Ištvána a jeho rodiny kronikář míní, že sem přišel (ačkoliv se v Radějově sám narodil, byli zde oddáni jeho babička s dědečkem a z Radějova pocházela i jeho manželka roz. Kubíková)

...ze Slovenska ze Sobotišťských Kopanic. Těmto se určilo místo ale navrchu na Kopcách za dědinou, jak se chodilo do Střešňovců, pod lesní hájovnou, kde bylo nerovné pastvisko. Na tomto pozemku si rodina Jos. Ištvána postavila poměrně dost slušný domek a otec rodiny provozoval řemeslo kovářské. Spravoval zemědělcům řetězy, ostřil radlice, dělal hřebíky nebo nebozízky do dřeva. Tento kovář při práci seděl na zemi a rukou tahal za páku, která

¹⁵ Zatímco C. Nečas uvádí, že plným jménem se tento správce zámku Magnisů ve Strážnici a obávaný nacističtí jmenoval Hugo Parsch (Nečas 1994: 76), G. Rucká jej jmenuje jako Hermanna Parsche (Rucká 2011, online). G. Rucká dále uvádí, že byl rodákem z Rýmařova a za své jednání v době války byl po osvobození uvězněn a dne 22. května 1946 Mimořádným lidovým soudem odsouzen k trestu smrti, který byl ještě téhož dne v Hodoníně na dvoře ONV vykonán (tamtéž). Kniha *Tresty smrti vykonané v Československu v letech 1918–1989* jej uvádí jako Heřmana Parsche (Liška a kol. 2006: 115, 209).

¹⁶ SOKA Hodonín, ONV–H, i.č. 945, fol. 45.

pohybovala s koženým měchem, (nebo též s dymákem,) který foukal do hořícího uhlí. Nerovné a plané místo okolo chalupy si nový obyvatel upravil a vysadil ovocným stromovím, a utvářili si krásný sad, že jim tento mnozí zdejší občané mohli i závidět.¹⁷

Cenná a mimořádná je tato psaná památka nejen pro pečlivý popis způsobu práce romského kováře, ale i jako svědectví o snaze romské rodiny žít řádně a do obce zapadnout způsobem svého hospodaření. Mimořádně hodnotné je i vyobrazení domku od kronikáře, p. Baboráka, neb z této doby je podobných památek velmi málo – vyobrazení viz článek zmíněný na začátku tohoto textu.

Literatura

- Halíček, J. 2014. *Za téj první vojny, Hrubá Vrbka 1914–1918*. [Boskovice]: Pro Obec Hrubá Vrbka vydalo nakl. Albert.
- Liška, O. 2006. *Tresty smrti vykonané v Československu v letech 1918–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu SKPV PČR.
- Memorial Book. 1993. *Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau / Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau / Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau. Vol. 2*. Munchen, London, New York, Paris: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Das Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma in Heidelberg.
- Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khér báro. Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II – Brzezince*. Brno: MU Brno.
- Nečas, C. 1994. *Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras. Nucená táborová koncentrace ve vyprávěních romských pamětníků*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Pajer, J. 2012a. *Radějov: minulost a současnost obce*. Radějov: Obec Radějov.
- Rucká, G. 2011. Na okresním úřadě byly veřejné popravy. *Hodonínský deník*. Dostupné z: <https://hodoninsky.denik.cz/serialy/na-okresnim-urade-byly-verejne-popravy20110404.html> [15. 1. 2022].

¹⁷ SOKA Hodonín, f. AO-R, inv. č. 1, str. 183.